

KUR'AN'IN TEFSİRİNDE SAHABENİN İHTİLÂFLARI

Dr. M. Zeki DUMAN

KUR'AN : (el-Kur'an), Allah Teâlâ tarafından en son peygamber Hz. Muhammed'e Arapça olarak vahyolunan ilâhî kelâma verilen isimdir. Lügatta, okumak manasına mastar olup okunan şeye isim olarak kullanılmaktadır (1). Bu mânâ, başka yönlerden de târif edilmişse de okumak anlamı el-Kıyâme sûresinde de bilhassa te'yid edilmektedir. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber, Ceb-râil (A.S.) kendisine vahyi getirip tebliğ ederken; ilâhî vahyi derhâl anlayıp ezberleyebilmek ve de tam olarak muhafaza edebilmek için Cebraîl'le okumaya çalışırdı (2). Allah Teâlâ : (Kur'an-ı muhafaza edebilen için) dilini oynatıp durma. O'nu senin kalbinde toplamak ve sana okumak bizim görevimizdir. Biz. O'nu, sana okuduğumuz zaman, sen O'nun okunuşuna tâbi ol. Sonra O'nu sana açıklayacak olan da biziz» (3) buyurdu. Bu âyette geçen «Kur'an» lâfızlarının her ikisi de okumak mânâsında kullanılmıştır.

Kur'an'ın ayrıca el-Furkan, ez-Zikr, el-Kitab... gibi, âyetlerle tesmiye edilmiş daha birçok isimleri var ki, onların hepsini burada zikretmeyeceğiz.

VAHİY : (el-Vahy), Lügatta, fısıldamak, birisine gizlice bir şey anlatmak, emretmek, mektub yazmak, ilham etmek, işâret etmek gibi mânâlara gelmektedir (4). İstılâhda ise, Allah Teâlâ'nın Rasulüne bildirmek istediği şeyleri, keyfiyeti bizce ma'lûm olmayan bir tarzda bildirmesidir. Kur'an'dan öğrendiğimize göre vahiy, ya Cebraîl (A.S.) vasıtasıyla, veya perde arkasından, doğrudan doğ-

- (1) İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem (v. 711/1311). Lisânul-Arab, Beyrut, 1968, 1/128; es-Suyûti, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, (v. 911/1505), el-Itkan Fi Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, 1973, 1/51.
- (2) İbn Kesir, Ebu'l-Fadl İsmail b. Kesir el-Kureşî, ed-Dımaşki, (v. 774/1350) Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm, Tahkik : Abdülaziz Ganîm, M. Ahmed Asur, Muhammed İbrahim el-Bennâ, Kahire, Tarihsiz, 8/303.
- (3) el-Kıyâme, 75/16.
- (4) İbn Manzûr, a.g.e., V.H.Y. mad. 15/379-382.

ruya peygamberin kalbine ilham etmek sûretiyle, ya da arada hiçbir vasıta olmaksızın, Allah'la Rasulünün karşı karşıya konuşması şeklinde vâki olmuştur (5). Vahyin gelmesi ânında Rasulüallah'da görülebilen —renginin değişmesi, soğuk havalarda bile terlemesi, en sıcak havada titremesi, vahiy, Rasulüallah devenin üzerinde iken gelmişse, bindiği devenin tahammülsüzlük sebebiyle olduğu yere çökmesi gibi— haller bunun (vahy-i ilâhînin) oldukça ağır bir vak'a olduğunun belirtileridir. Ki, «hakikat biz, sana ağır bir söz vahy ediyoruz» (6) âyetiyle de Yüce Allah vahyin ağırlığını ayrıca belirtmiştir. Kaldı ki, vahy-i ilâhî, bir insanın diğer bir insanla konuşması değil, tamamen maddî bir âleme âit olan bir insanın mana âleminden gelen Cebrâil (A.S.) la; madde ve mânanın da ötesinde, zaman ve mekândan münezze olan ve yaratılmışlardan hiç birisine benzemeyen, varlığı kendi zatı ile kaim olup başkalarına ihtiyacı olmayan Allah Teâlâ ile konuşması, her ikisinin de kelâmına muhâtab olması bir beşer için elbette tahammül edilemez ağır bir vak'adır. Kalbi bir operasyon ile temizlenmiş, vahy-i ilâhîyi telakkiye müsâit hale getirilmiş (7) olsa bile yine de vahye muhatab olmak Rasulüallah'a çok ağır geldiği muhakkak idi.

TEFSİR : el-Fesr lafzından türetilmiş Tef'iyl ölçüsünde mastardır. Açıklamak ,ızhâr etmek, keşf etmek ve de üzeri kapalı olan bir şeyi açmak, üzerinden örtüyü kaldırmak gibi mânalara gelmektedir.

Tefsir kelimesinin, hastalığı teşhis edebilmek için tabibin baktığı (tahlil ettiği) su (ıdrar) mânasına gelen «et-Tefsiratü» lafzından olabileceği de söylenilmiştir. Ki, lafızların gariblerinin ve müfredatının araştırılması yönüyle ilgili bulunmaktadır. Nitekim müfessir de âyetin mânasını, lâfızların durumunu ve kıssasını, aynen bir tabip gibi tahlil etmek suretiyle, inceler ve maksada o şekilde ulaşır (8).

Tefsir kelimesinin taklîp (kelime içerisinde harflerin yerlerinin değiştirilmesi) yoluyla es-Sefer lafzından olduğu söylenilmişse de «se-Sefer» lafzının maddî olan şeyi açmak mânâsında kullanıldığı, «el-Fesr» in ise mânanın açılması, açıklanması anlamında kullanıldığı bir gerçektir. Meselâ, «kadın yüzündeki örtüyü açtı»

(5) eş-Şuurâ, 42/51.

(6) el-Müzemmil, 73/5.

(7) Bkz. el-İnşirâh, âyet : 1-3.

(8) el-Hazîn, Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî, (v. 741/) Lübabu't-Te'vil Fi maani't-Tenzil, Beyrut, Tarihsiz, 1/10; es-Suyutî, el-İtkân, II/173.

denilmek istendiği zaman SEFERA fiili kullanılır, mânadaki kapalılığın giderilmesi anlamına da FESERA fiili kullanılır.

Tefsir kelimesi ıstılahda da, müşkil olan lafızlardan kastolunan mânayı keşf etmek, manası kapalı olan âyetlerden kapalılığı gidermek, Allah'ın murad ettiği mâ'kul mânayı açıklamak (9) şeklinde târif edilir.

Tefsir kelimesi, sadece Kur'an'a ait bir ta'bir olmayıp aynı zamanda eski felsefî ve ilmî eserlerin açıklanması ve izahı anlamında da kullanılmaktadır (10).

Kur'an-ı Kerim'de yalnız bir defa geçen bu kelime : «Hem onlar sana herhangi bir mesel ile gelmezler ki, mutlaka biz sana hakkı ve tefsirinin daha güzelini getirmiş olmayalım» (11) âyetinde de, kast olunan mânayı açıklamak anlamında kullanılmıştır. .

TE'VİL : el-Evl kökünden türetilmiş te'vil ölçüsünde mastardır. el-Evl, geri dönmek (rücu'), te'vil ise, açmak, beyan etmek manasıyla beraber bir şeyi aslına döndürmek (irca') mânasında kullanılır. İstılahda ise te'vil, âyeti, kitab ve sünnete uygun, evvel ve âhiline mutâbık, lafzın zâhirine de ters düşmeyen muhtemel mânalarından birine rücu' ettirmek demektir. «O'nun te'vilini Allah'dan başka hiç bir kimse bilemez» (12) âyetini de târifimizde geçtiği vechile, âyeti kendinden murad edilen mânaya döndürmek anlamında ilmî bir te'vil kast edilmiştir (13).

Tefsirle Te'vil arasındaki farklar : Başta İbn Cerîr et-Taberî olmak üzere bâzı müfessirler, tefsir ve te'vil kelimelerinin birbirinin mürâdifi olarak aynı mânaya geldiklerini savunmuşlar ve birbiri yerine de kullanmışlardır (14). İbnu'l-Arabî ve İbn Kesir de aynı tezi savunulardanlardır. Fakat, açıklamak manasında genel olarak aynı mânaya gelmekle berâber, aralarında, çeşitli yönlerden

(9) Rağîb el-İsferânî, ebi'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed (v. 502/1108) el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an, Mısır, 1970, s. 380. İbn. Manzur, el-Lisan, F.S.R. mad. 5/55; es-Suyutî, a.g.e., 2/173.

(10) Bkz. İslâm Ansiklopedisi, Tefsir madd.

(11) el-Furkan, 25/35.

(12) Âli İmrân, 3/7.

(13) İbn Manzur, el-Lisân F.S.R. madd. 5/55; ez-Zerkeşî, Bedruddin, Muhammed b. Abdillâh, (v. 794/1391), el-Burhân Fi Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, 1972, II/148; es-Suyutî, el-İtkân, II/173; Rağîb, el-Müfredat, s. 30.

(14) Bkz. et-Taberî, Camiu'l-Beyân An-Te'vili'l-Kur'an.

ve küçümsenemeyecek derecede farklar vardır.. Meselâ Rağıb el-İsfehâni bu farkları şöyle sıralamıştır :

1. Tefsir, te'vilden daha umûmidir,

2. Tefsir, ekseriyetle lafızlarda ve lafızların müfredatında kullanılır, te'vil ise ,genellikle cümlelerde ve mânâlarda kullanılır. Rüyanın te'vili gibi,

3. Tefsir ilahiyatla ilgili kitaplarda kullanıldığı gibi bunların dışındaki kitaplarda da kullanıldığı halde, Te'vil ekseriya ilâhiyat kitaplarında kullanılır (15). Ayrıca şu hususları da aralarındaki farklara ilâve edebiliriz :

4. Tefsirde âyet, hadis ve sahabenin sözünü şâhit kılarak, «bu âyetten veya lafızından Allah'ın murad ettiği mâna budur» şeklinde kesinlik olduğu halde, te'vilde böyle bir kesinlik söz konusu değildir. Zira tarifinde de belirtildiği gibi te'vil, lafzın muhtemel olan manalarından ancak birisi olabilir.

5. Tefsirle te'vil, kullanılmaya başlandıkları zaman bakımından da birbirlerinden farklı olup; tefsir Rasulüllah zamanından itibaren kullanılırken te'vil, re'y ile tefsir yapılmaya başlandığı, başka bir ifâdeyle, sapık mezhepler karşısında Kur'an-ı ve O'nun fikirlerini müdafaa devrinden itibaren kullanılmıştır. Şu halde tefsir için, nakle dayanır, te'vil de icthad ile olur, «doğrudan doğruya sahih anlayışa dayandırılır» (16) diyebiliriz (17). Öyleyse, tefsirle te'vil arasında bu kadar bariz farklar bulununca, tamamen birbirlerinin aynıdır dememiz mümkün değildir.

Konumuzla ilgili olan istilâhları bu şekilde özet halinde açıkladıktan sonra, bir hakikati de burada belirtmekte fayda olduğu kanaatindeyim. Biliyoruz ki, Kur'an'ın özelliklerinden biri de Arapça oluşudur. Allah Teâlâ, ilâhî kelamını Arap dili ve uslubuna göre inzal etmiştir. Nitekim Yusuf Suresindeki «şüphesiz biz O'nu (Kur'an-ı) anlayabilirsiniz ümidiyle Arapça Kur'an olarak indirdik» (18) âyetten başka daha on üç âyette de Kur'anın Arapça olarak indirildiği ifâde edilmektedir.

(15) Rağıb, a.g.e. s. 30; Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, Ank. 1971. s. 211.

(16) el-Hazin, et-Tefsir, I/10.

(17) Bu konuda geniş bilgi için bkz. ez-Zerkeşi, el-Burhân, II/148; es-Suyutî, el-Itkan, II/173; Cerrahoğlu, Kur'an Tefsirinin doğuşu Buna Hız Veren Âmiller.

(18) Yusuf, 12/2.

Kelamullah'ın Arapça olarak indirilmesindeki hikmet de İbrahim suresinde şöyle açıklanır : «Her peygamberi (emrolundukları şeyleri) onlara açıklasınlar diye kendi kavminin diliyle gönderdik» (19).

Ancak Kur'an-ı Kerim'in arapça olarak indirilmiş olması, Hz. Peygamberin de arapçayı bilen bir nebi oluşu, O'nun tamamını bütün teferruatıyla birlikte anlayabilmesi için kâfi midir ? Başka bir ifâdeyle, herhangi bir dili bilip konuşabilen bir kimse, o dilde yazılmış olan bütün eserleri anlayabilir mi ? Bu soruların cevabı teorik olarak evet; ama pratikte evet olamaz. Çünkü nice eserler vardır ki, ancak onları mütehasısları anlayabiliyor, başkaları anlayamıyorlar. Bu durum sadece arapçaya mahsus olmayıp, bütün diller için aynıdır denilebilir. Şu halde bir kitabı anlamak için yalnız o kitabın yazılmış olduğu dili bilmek yetmiyor, aynı zamanda özel bir zekâ ve dirâyet de lazımdır (20).

Kur'an-ı Kerim karşısında Hz. Peygamber de dahil, diğer arapların hepsinin durumu da aynıdır. Kur'an'ın tamamını anlayabildiklerini söyleyebilmemiz mümkün değildir. Zira Allah C.C.) «Onu senin kalbinde cem' etmek ve okutmak bizim görevimizdir. Biz onu okurken sen onun okunuşuna tabi ol. SONRA ONU SANA AÇIKLAMAK DA BİZİM GÖREVİMİZDİR» (21) âyetiyle Hz. Peygambere, açıklaması icâb eden âyetleri açıkladığını ifade ettiği gibi, Tâhâ Suresinde de, «gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Ey Muhammed, Kur'an sana vahyedilirken, vahiy bitmezden önce, unutmamak için tekrarda acele edip durma. «Rabbim ilmimi artır de» (22) âyetinde de Rasulüallah'ın Kur'an-ı anlayabilmesi için bilip konuştuğu arapçadan başka ilm-i mevhibe ve açıklamaya ihtiyacı olduğu ifâde edilmektedir.

Bu âyetlerden başka Taberî'nin, «Hz. Peygamber, Allah'ın kendisine Cebrail vasıtasıyla veya başka yollarla açıklamış olduğu ve ümmetine tebliğini ve beyanını emrettiği kadarını açıklamış ve de vazifesini tam olarak ikmal etmiştir» (23) şeklindeki Hz. Aişe'den nakledilen habere istinâden yaptığı açıklamada, Hz. Peygamberin dahî bazı âyetlerin kendisine de açıklanmasına ihtiyacı olduğunu aynı şekilde ifâde etmiştir.

(19) İbrahim, 14/4.

(20) Ahmet Emin, Fecru'l-İslâm, Beyrut, 1969, s. 293.

(21) el-Kıyâme, 75/16.

(22) Tâhâ, 20/114.

(23) et-Taberî, et-Tefsir, 1/30.

Ayrıca Rasulü Allah'ın İbn Abbas (R) için : «Allah'ım, O'nu dinde fakih kıl ve Kur'anın te'vilini O'na öğret» (24) mealindeki duâsı da Kur'anın anlaşılması için yalnız arapça bilmenin yeterli olmadığını belirtir.

Şu halde Kur'an'ın bazı âyetlerinin anlaşılabilmesi için Hz. Peygamberin, Allah'ın açıklamasına; ashâbın da Rasulü Allah'ın açıklamasına ihtiyacı vardır. Sahabeden sonra gelen nesillerin de bu ikisinin (peygamber ve ashâbının) açıklaması olmadan her âyeti anlamaları mümkün değildir.

Açıklığa kavuşturulması gerekli diğer bir husus da Hz. Peygamberin, ashabına Kur'andan yaptığı tefsirin miktarı konusudur. Bu konu ihtilafli bir husustur. İslâm âlimlerinden İbn Teymiyye'nin önderliğini yaptığı bir gurup, «Hz. Peygamber, Kur'an âyetlerinin; lafızlarını açıkladığı gibi tamamının mânasını da ashabına beyan etmiştir» Kanaatinde olup tezlerini şu tarzda savunmuşlardır : Allah Teâlâ : «Biz Kur'an-ı sana indirdik ki, O'nda ne indirildiğini insanlara beyan edesin» (25) demiştir. Beyan, âyetlerin lafızlarını tefsir etme mânasını taşıdığı gibi mânalarını izah etme anlamını da muhtevîdir. Hiç şüphe yok ki Hz. Peygamber âyetlerin mânasının tamamını da açıklamıştır. Şâyet Rasulü Allah mânaları açıklamamış olsaydı, Allah'ın mükellef kıldığı tefsir konusunda kusur işlemiş olurdu. Bir de Hz. Osman, İbn Mes'ud gibi sahabe, «Biz Kur'an-ı Rasulü Allah'dan on âyet, on âyet öğrendik. Onunla ilim ve ameli tam olarak yapmadıkça yenisini almazdık» (26) demişler. Âyetlerin manalarını anlamadan ilim ve tefekkür olmayacağına göre, sahabenin mezkûr ifâdesi de Kur'an'ın tamamının Hz. Peygamber tarafından beyan edildiğini ortaya koymaktadır» (27).

İslâm âlimlerinden Celaluddin es-Suyutî'nin önderliğini yaptığı diğer bir grup da, «Hz. Peygamber, ashabına Kur'an'dan az bir kısmın izâhını yapmıştır» derler ve iddialarını şöyle isbata çalışırlar : Hz. Aişe (R) dan nakledildiğine göre demiştir ki, «Hz. Peygamber, Kur'an'dan ancak Cebrail'in kendisine öğrettiği miktarda, sayılı âyetlerin tefsirini yapmıştır» (28). Bu söz doğrudur.

(24) el-Taberî, Tefsir, 1/29.

(25) en-Nahl, 16/44.

(26) et-Taberî, et-Tefsir, 1/29.

(27) a.g.e., 1/29.

(28) ez-Zehabî, Hüseyin, et-Tefsir ve'l-Müfessirun, 1/49.

Çünkü Peygamber (S.A.V.) in Kur'an'ın tamamını beyan etmesi mümkün değildir. Allah Teâlâ da Nebisine Kur'anın tamamını beyan etmeyi emretmemiştir. Ki kulları tefekkür etsinler. Şâyet Hz. Peygamber Kur'anın tamamını beyan etmiş olsaydı, tefekküre ne hacet kalırdı ? tarzındaki aklî ve naklî delillerle Kur'anın tamamının Hz. Peygamber tarafından tefsir edilmediğini savunurlar.

Her iki grubun da muğalata içerisinde olduğunu söyleyen Hüseyin ez-Zehabî der ki : «Sahih kitapların da ifâde ettikleri gibi Rasulüllah Kur'anın ekserisini ashabına beyan etmiş, tamamını açıklamamıştır. Çünkü âyetler içerisinde mânası, yalnız Allah (C.C.) tarafından bilinip başkalarının bilemeyeceği —ruhun mâhiyeti, kıyâmetin vakti, mutlak gaybla ilgili hususlar ve Allah'ın sıfatlarının keyfiyeti gibi— âyetler vardır. Bunların Hz. Peygamber tarafından izah edilmiş olması mümkün değildir.

Yine âyetler arasında, ahkâm ve tevhiyd akidesi ile ilgili olanları da, lafzına bakmakla ondan ne kast edildiği, arapçayı bilip konuşabilen her kimse tarafından kolayca anlaşılabilir. Bu âyetler izaha muhtaç olmadıkları için Hz. Peygamberin bu âyetleri açıkladığını söylemek de uygun olmaz.

Rasulüllah'ın vefatından sonra, sahabenin, bâzı âyetlerin lafzı ve manaları konusunda ihtilafa düştüklerini müşâhede etmekteyiz. Eğer Hz. Peygamber Kur'anın tamamını ashabına tefsir etseydi, Ashab-ı Kiram Rasulüllah'ın beyanına rağmen ihtilâfa düşerler miydi ? (29).

Bu geniş izahattan da anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber Kur'an'dan ancak Allah Teâlâ'nın tebliğ ve beyanını murad edip kendisine açıkladığı kadarını açıklamış, ilim ve tefekkürle ilgili âyetlerin beyanını ilme ve kulların tefekkürüne bırakmıştır. (30).

SAHABE-İ KİRAM ARASINDAKİ İHTİLAPLAR : Sahabe arasında, Kur'anın tefsiri konusundaki ihtilafları başlıca üç bölümde inceleyeceğiz :

1. Kur'anın tefsirinin yapılp yapılamayacağı konusundaki ihtilaflar,

(29) ez-Zehabî, a.g.e. 1/49 vd.

(30) et-Taberî, et-Tefsir, 1/30; ez-Zehabî, et-Tefsir ve'l-Müfessirun(1/49; Yıldırım, Suad, Peygamberimizin Kur'an-ı Tefsiri, İst. 1983, s. 45-76.

2. Dil ve gramer anlayışından doğan ihtilâflar (genel ihtilâflar),

3. Sahabenin özelliğinden kaynaklanan ihtilâflar.

I — Kur'anın tefsirinin yapıp yapılamayacağı konusu, Rasulüllahın vefatından hemen sonraki nesilden itibaren ortaya çıktı ve bir kısım sahabî bundan şiddetle kaçınılması gerektiğini savundu. Çünkü «tefsir, bir bakıma Allah adına söz söylemektir» (31) Alah'ın kelâmından muradının ne olduğunu —şâyet Allah ve Rasulü açıklamamışsa— tayini oldukça mes'uliyetli bir iştir. Bu mes'uliyeti sarahaten beyan eden Hz. Peygamber, «Kur'an hakkında, ilmi olmaksızın söz söyleyen cehennemdeki yerine hazırlansın» (32) hadisiyle, mesnedsiz olarak, «bu âyetten Allah'ın muradı budur» demenin ne kadar sorumluluk taşıdığını beyân etmiştir.

Başka bir hadisinde de, «kendi mücerred reyî ile Kur'an hakkında söz söyleyen kimse, isâbet etmiş olsa bile hata etmiştir» (33) demiş, her zaman isâbet ettiremeyeceğine dikkatleri çekmiştir.

Kur'an'da, Allah Teâla'nın, «de ki, Rabbim ancak hayasızlıkları, onların açığını, gizlisini, bununla beraber her türlü günahı, haksız isyanı, Allah'a —hiç bir zaman hakkında bir bürhan indirmediği— herhangi bir şeyi eş tutmanızı, ALLAH'A, BİLMEYECEĞİNİZ ŞEYLERİ İSNAD ETMENİZİ HARAM kıldı» (34) âyet-i celîlesi, ister istemez sahabeden bâzılarını ziyâdesiyle etkilemiş ve kendisine «ebben» kelimesinin mânasını soran sahabiye Hz. Ebu Bekir, «ben kendi reyimle Alah'ın kelâmı hakkında söz söylersem hangi yer beni üzerinde taşır ve hangi sema altında gölgelendirir?» (35) cevabıyla Kur'anı reyî ile tefsir etmekten çekinmiştir.

Yezid b. Yezid'den nakledildiğine göre şöyle demiştir : «Said b. el-Müseyyeb insanların en bilgilisi idi. Ondandır helâl ve haram olan şeyleri sorardık, bize anlatırdı. Kur'andan bir âyetin tefsiri sorulunca da susar, hiç cevap vermezdi. Bazan da kendince ma'lum olan şeyleri söyler, bilmediği konularda tefsire yanaşmazdı. «Ben Kur'an'dan kendi reyimle bir şey söyleyemem» der, sorumuza cevap vermezdi» (36).

(31) Yıldırım, a.g.e., s. 23.

(32) et-Taberî, a.g.e., 1/28; et-Tirmizî, es-Sünen, Kitabu't-Tefsir, bab. 1.

(33) et-Tirmizî, a.g.e., aynı yer; Ebu Davud, es-Sünen, H. No : 3652.

(34) el-A'raf, 7/33.

(35) et-Taberî, a.g.e. 1/30.

(36) et-Taberî, et-Tefsir, 1/29.

Aksettirmeye çalıştığımız Sahabe-i Kiramın bu nev'i davranışları, tefsir yapmaktan men'edilmiş olmaları sebebiyle değildi. Tam aksine, âyeti Allah'ın muradına uygun bir tarzda tefsir yapamadıkları, doğruya isâbet edemedikleri zaman, bu durumun kendilerine yükleyeceği külfetten çekinmeleri sebebiyleydi (37). Yoksa gerek Hz. Ebu Bekir, gerekse Said b. el-Müseyyeb ve diğerleri, Rasulü Allah'ın kendilerine açıkladığı ölçüde İslâm'ın hükümlerinden bahsederler ve Hz. Peygamberin yaptığı tefsiri başkalarına naklederlerdi.» İfadelerinden de açıkça anlaşıldığı gibi çekindikleri nokta, âyetin başka bir âyetle veya Hz. Peygamberin beyanı ile bir izahı yoksa ve âyetin lafzı da kendilerine garip ise, o durumda âyeti tefsir etmekten kaçınmışlardır. Meselâ Hz. Ömer bir gün hutbe okurken, «ev ye'hüzehüm alâ tahavvüfin» : (yoksa onlar Allah'ın kendilerini tedricen azaltmak sûretiyle cezalandıracağından emniyet-temidirler ?) (38) âyetinde geçen TAHAVVÜF kelimesini mânasını sordu. Cemaat arasında bulunan ve Huzeyl Kabilesinden olan birisi, «bize göre bu kelimenin mânası tenakkus (eksilmek) dur» dedi. Hz. Ömer de onu tastik etti (39). Hz. Ömer'den nakledilen bu olay da gösteriyor ki, Kur'anın tefsirinin yapılmasına karşı çıkan ashab, ancak hiç bir nakle dayanmayan, tefsir için gerekli olan ilme de sahip olunmadığı halde, doğrudan doğruya arzuya tabi olup Kır'an-ı gönlün istediği şekilde, maksadın dışına çıkarak yapılan tefsirlere karşı çıkmışlar ve böyle bir tefsir yapmaktan da sakınmışlardır.

Meselâ, Abdullah b. Abbas, «Allah hikmeti dilediği kimseye verir, her kime de hikmet vermişse, ona çok hayır verilmiştir» (40) âyetini açıklarken, burada hikmetten maksat, iyi - kötü, her insan okuduğu için tefsirdir» (41) demiştir.

Yine Abdullah b. Abbas, «Kur'an-ı okuyup da onu tefsir etmeyen a'mâ veya bir a'rabî gibidir» (42) gibi sözleriyle tefsire teşvik etmiştir.

Tefsir olarak nakledilenlerin çoğu kendisinden olan İbn Abbas (R) Rasulü Allah'ın du'âsına mazhar olmuş, tercümanu'l-Kur'an ünvanı ile ma'ruftur. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman henüz on

(37) et-Taberî, a.g.e. 1/30.

(38) en-Nahl, 16/47.

(39) Ahmed Emin, Fécru'l-İslâm, s. 196.

(40) el-Bakar, 2/269.

(41) es-Suyûtî, el-Itkkan, 2/175.

(42) et-Taberî, a.g.e., 1/28.

üç yaşlarında bulunuyordu. Diğer ashabın da Kur'andan tefsir olarak söylediklerinin hepsi Rasulüallah (S.A.V.) den işittikleri açıklamalar değildi. Lakin her biri anlayışları ölçüsünde, Kur'anın mânaları hakkında birşeyler söylediler ve söylemek zorunluluğunu duydular (43). Hatta yaptıkları bâzı âyetlerin tefsirinde ihtilafa dahi düşüyorlardı. Ancak keyfilik ve cehaletle tefsire asla yanaşmıyorlardı.

Sahabe-i Kiram. Kur'anın tefsire ihtiyacı olan âyetlerini tefsir etmek zorundaydılar. Çünkü, «bilhassa fütuhât devirlerinde İslâm Dini Mekke ve Medine'nin de haricine çıkmış; hatta Arap Yarımadasının sınırlarını pek çok aşmıştı. Bu bölgelerde yaşayan ve İslam Dinini kabul eden; ağız ve şivesi Mekke ve Medine'lilere benzemeyen araplardan başka, Arapçanın dışında değişik lisanlara sahip olan yeni yeni müslümanlar da mevcut idi. Yeni bir dine girip müslüman olmanın aşk ve heyecanı ile dinî ve dünyevî işlerinde, hatta günlük muâmelelerinde bile Kur'ana müracaat ediyorlar, ihtivâ ettiği hüküm ve kıssaları anlayabilmek için sahabe-nin tefsirine büyük ihtiyaç duyuyorlardı (44).

Ebu Ca'fer der ki : Kur'anın âyetlerindeki mevâiz (öğütler) ve tibyana (açıklamalara) teşvik ederek azîz ve celîl olan Allah, Nebîsine hitapla : «Biz sana hayırlı ve bereketli bir kitap indirdik ki, âyetlerini inceden inceye düşünüp taşınınsınlar. Akılları tam olanlar O'ndan öğüt alsınlar» (45) buyurmuştur. Başka bir âyette de, «andolsun ki biz, bu Kur'anda, insanların tezekkür etmeleri için çeşitli darb-ı meseller getirmişizdir» (46) âyetleriyle müslümanları Allah Teâlâ tefekkür ve öğüt almaya teşvik etmiştir. Aynı zamanda Kur'an'daki darb-ı mesellerin de gayesini açıklamıştır. Kur'anın tefsirini yapıp, izaha muhtaç yerlerini anlamadan tezekkür, tefekkür ve ittiaz hiç mümkün olur mu ? Bu münasebetle sahabe, Kur'anın tefsir edilmesi gerektiğine inanıyor, bu kanaatte tefsir yapmakta bir beis görmüyordu (47). Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bâzan da âyetlerin tefsirinde ihtilafa düştükleri oluyordu ki, onların samîmiyet ve Kur'ana bağlılıkları neticesinde meydana gelen, tezad teşkil etmeyen ve aralarını te'lif etmek her zaman için müm-

(43) el-Hazin, a.g.e., 1/5.

(44) Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, s. 206.

(45) es-Sad, 38/29.

(46) er-Ruum, 30/58.

(47) et-Taberî, et-Tefsir, 1/28.

kün olan bu nev'i ihtilafları Rasulüallah'ın belirttiği «rahmet» ten başka birşey değildi.

Sahabenin çoğunun sahip olduğu bu anlayış neticesinde, başlangıçta mevcut olan «Kur'anın tefsiri yapılamaz» fikri kısa zamanda etkisini kaybetti ve daha sonra da tamamen ortadan kalktı.

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Ubey b. Kâ'b gibi tefsirde meşhur olanlar, Mekke, Medine ve Irak'ta tefsir halkalarını kurdular ve adlarıyla anılan tefsir ekollerinin sahipleri oldular.

Sahabe-i Kiram, İslâmın daha iyi anlaşılabilmesi, hükümlerinin idrak edilip yaşanabilmesi için Kur'andan yaptıkları tefsirleriyle kendilerinden sonra gelenlere en büyük hizmeti yapmışlar ve bu konuda diğer nesillere ışık tutmuşlardır. Şayet onlar tefsire yanaşmayacak olsalardı, belki de hâlâ müslümanlar Kur'an-ı Kerimin tefsiri yapılabilir mi, yapılamaz mı? şeklinde aynı ihtilâfı sürdürecekler ve batıl yollara sapacaklardı. Yaptıkları samîmî ve gerçekçi tefsirleriyle böyle bir tehlikeyi önlemiş oldukları gibi, aynı zamanda da Rasulüallahla sonraki nesiller arasında köprü vazifesi gördüler.

II — Dil ve gramer anlayışından doğan genel ihtilâflar :

Kur'an'ın tefsiri konusunda üçüncü ve önemli bir kaynak da hiç şüphe yok ki, Rasulüallah'ın ashabıdır. Onlar, birbirlerinden farklı da olsa, Arap lügât ve uslûbuna kuvvetli vukufiyetleri, Hz. Peygamberle bir arada ve aynı ortamda yaşamış olmaları, O'nun eğitim ve öğretimi ile yetişmeleri, bilhassa Kur'an'ın nüzuluna sebep olan olayları müşâhade yoluyla bilmeleri gibi özellikleriyle tefsirde çok önemli bir kaynaktırlar.

Ma'lumdur ki, ashabın çoğunluğu âyetlerin dakik mânalarını anlama durumunda değillerdi. Bâzen garip lafızların hangi mânaya geldiğinde ittifak edememişler; hatta bir çok müteşâbih âyetlere mânâ vermekten çekinmişlerdi. Bununla beraber, bâzılarının, dâima Rasulullah'ın yanında bulunmaları, bir çoğunun cahiliyye âdetlerine vâkif olması, az da olsa bâzılarının Arap Edebiyatının en ince noktalarını dahi bilmesi gibi hususî durumlarıyla kendilerinden sonraki müslümanlara, Kur'an-ı Kerimi anlamaları konusunda büyük ölçüde yardımcı olmuşlardır.

Kur'anın kendisine has bazı özellikleri, sahabenin anlayıştaki farklı durumları ve Arapçanın oldukça zengin bir dil oluşu gibi sebeplerle ashâb arasında, aynı âyetin tefsirinde anlayış farklılığı sebebiyle ihtilâfların olduğu da bir gerçektir. «Ancak aralarındaki bu ihtilâf bir tezat ihtilâfı değil, ekseriyetle tenavvu' ihtilâfıdır» (48). Bunun sebebi de bizce :

A) İctihad ve görüş ayrılığından doğan ihtilâflar : Bilhassa İbn Abbas ve Abdullah b. Mes'ud gibi tefsirde otorite kabul edilen ashâbın, hakkında âyet ve sünnette beyan bulunmayıp, açıklanmaya ihtiyacı olan âyetleri kendi icthadlarıyla tefsir etmeleri; özellikle İbn Abbas'ın sonradan İslâm Dinine girmiş olan Kâ'bu'l-Ahbar ve Vehb b. Münebbih gibi yahudî bilgilerinin Tevrat'tan anlattıkları rivâyetlerini dinleyip, bunlardan bâzılarına istinâden kevnî âyetleri tefsir etmesi, bu tür ihtilâfa sebep olmuştur.

Abdullah b. Mes'ud'un, İrk rey ekolünün kurucusu olarak âyet ve hadislerin ışığında bazı lafızları kendi kanaatiyle tefsir etmiş olması; talebelerinin de üstadlarının yolunu takip ederek rey ile tefsire önem vermeleri neticesinde icthaddan doğan ihtilâflar ortaya çıkmıştır.

B) Nakilden doğan ihtilâflar : Bunun iki sebebi olabilir, birincisi, her iki rivâyette sahih ise, Hz. Peygamber ayrı ayrı zaman ve ortamda sual soranlardan her birine, nakledilen tarzda, ayrı ayrı cevap vermiş olabilir. Aynen şu âyetin tefsirinde olduğu gibi : «Yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe» (49). Burada geçen KANATIYR kelimesinin müfredi olan KANTAR lafzının değeri Hz. Peygambere sorulunca, Enes (R) den gelen rivâyette Rasulü Ekrem, «bir kantar bir ukyedir» dedi. Ebu Hureyreden gelen rivâyette ise Rasulüllah (S.A.V.) bir kantarın on iki bin okka olduğunu söylemiştir (50). Belli ki, ayrı ayrı zamanda sorulan bu iki soruya cevap verirken, Hz. Peygamber, kantarın değerini birinde «ukye» olarak, diğesinde de «okka» olarak belirtmiştir. Dolayısıyla doğrudan doğruya nakilden doğan bir ihtilâf zuhur etmiştir. İkinci bir sebep de : Her sahâbî Rasulüllah'dan işittiği açıklamalardan kendisinde inkişaf eden mânaya ağırlık vermiş olup, âyetin anlam verilebilecek daha bir kaç yönü varsa, hepsi bir bütün halinde dik-

(48) Yıldırım, Peygamberimizin Kur'an-ı Tefsiri, s. 54.

(49) Ali İmran, 3/14.

(50) Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, s. 297.

katini celbetmemiş olabilir. Daha sonra âyetin tefsiri söz konusu edilince de biri diğerinden bu nedenle farklı bir nakilde bulunmuş olabilir. Fâtır suresinin 32. âyetinde böyle bir tefsire şâhit olmaktadır «sonra biz o kitabı kullarımızdan (beğenip) seçtiklerimize miras bıraktık. İşte onlardan kimi nefesine zulm edendir, onların bâzısı mutedildir, onlardan bir kısmı da Allah'ın izniyle hayırlı işlerde öncü olup kazandır. İşte bu büyük fazl-u keremin ta kendisidir.»

İbn Abbas ve İbn Mes'ud : «Allah'ın inzal buyurduğu kitaba vâris kıldığı kimseler işte bu ümmettir ki, zâlim olanları, Rasulül-lah'ın şefaatine mazhar olup mağfirete uğrayacak olanlardır; muktesid olanları, kolay bir hesaptan sonra cennete girecek olanlarıdır; sabikuundan olanları da hesaba çekilmeden cennete girecek olanlarıdır» tefsirleriyle, Ümmet-i Muhammedin dünyadaki amellerine göre ahiretteki tasnifi esas almışlardır. Ebu Said el-Hudrî ise : «Onların zâlim olanları, günâh irtikâp edip Allah'a karşı gelme suçunu işleyen ve fuhuşa dalanlardır. Muktasid olanları, Rabbına taatte mübalâğa göstermeyen ve hizmette de orta yolda yürüyenlerdir. Sabikuundan olanları da, Rabbına taat ve hizmette devamlı olan ve bu uğurda yarışanları geride bırakanlardır» şeklinde yine amellere göre, fakat dünyevî bir tasnifi esas almıştır (51). Bâzıları da : «Zâlim, farzları yapmayan, haramları yapan kimse : Muktesid, farzları yapan ve haramları terk eden kimse : Sabikuun ise farzları yapmaktan öte nâfile ibâdetleri de ihmal etmeyen kimsedir.» Daha başka bir tefsir ise şöyledir : «Sabık, vakitin evvelinde; muktesid, vakit içerisinde, namazını kılan; zâlim ise ikinci namazını ısfırar vaktine tehir eden kimsedir» (52).

Bu iki asıl nedene bağlı olarak Kur'an'ın tefsirinde sahebenin ihtilaf sebeplerine şunları da ekliyebiliriz :

1. Sahabeden bâzıları, aynı lafzı farklı kıraatlara göre tefsir etmiş olabilir. Meselâ, Taberî «de Kaaluu innema sukkirat ebsaruna» (gözlerimiz döndürülmüştür» (53) âyeti hakkında İbn Abbas ve diğerlerinden «süddet» (kapatıldı, görmesine mâni olundu) : ayrıca «Uhizat» (döndürüldü, büyüledi) mânasını tahric etmiştir (54).

(51) et-Taberî, et-Tefsir, 22/88.

(52) Yıldırım, Peygamberimizin Kur'an-ı Tefsiri, s. 54, 55.

(53) el-Hıcr, 15/15.

(54) Yıldırım, a.g.e., s. 56.

2. Ayet içerisinde taktim te'hir neticesinde meydana gelen ihtilaf : Meselâ, «ve caaet sekeratül mevt bilhakkı» ayetini Hz. Ebu Bekir ve İbn Mes'ud, «ve caaet sekeratül hakkı bilmevti» (55) şeklinde okumuşlar. Bu nevi kıraat şeklinde âyetin ifâde tarzı değişince, ister istemez tefsirinde de kısmî bir değişiklik olmaktadır. Fakat, mütevatir kıraatlarda, kıraat farklılığının mânanın üzerinde bir değişiklik yapacağı söylenemez (56).

3. Zamirin merciinin âyette açıkça belli olmaması sebebiyle ihtilaf : Buna misal olarak en-Necm suresinden «ve lekad raahu nezleten uhra» (57) âyetini verebiliriz. Raâhu fiilindeki zamirin, Cebrâil (A.S.) a mı ? yoksa Allah'a mı ? râci' olduğu konusunda sahâbeden muhtelif görüşler nakledilmiştir. İbn Abbas, buradaki zamir Allah'a râcidir. Rasulü Allah Rabbını kalbiyle gördü» (58) derken, Hz. Aişe de : «Bu âyeti Rasulü Allah'dan ilk defa soran benim, O, Cebrâil (A.S.) ı aslı sûretinde gördüğünü söyledi» (59) sözüyle, zamirin merciinin cibril olduğunu söylemiştir (60).

4. Ayetin lafzınad meydana getirilen ziyâdelik sebebiyle ihtilaf : İbn Mes'ud ve Übey b. Ka'b gibi sahâbeden bâzılarının kendilerine mahsus özel mushafları olduğunu ve bu mushaflarında âyetin tefsiri mâhiyetinde bâzı ilâvelerin bulunduğu bilinmektedir. Bunlar gibi Hz. Aişe, Hz. Hafsa ve İbn Abbas'ın da âyetlerin sonunda tefsir olarak ziyâdeleri olmuştur. Bu ziyâdeler şazz kıraat olarak kabul edilmiş ve Mushaf-ı Osmâniye alınmamışlardır. Ancak âyetin mânasını beyân sadedinde müstahsen görülmüşlerdir. Meselâ, Hz. Aişe, «Hafizuu Ala's-Salavati ves'salatil vustaa salâtel asr» şeklinde okumuş ve orta namazdan maksadın ikinci namazı olduğu şeklindeki tefsirini de berâber getirmiştir (61).

İbn Mes'ud, «ve ezvacuhu ümmühatühüm ve hüve ebun lehüm» şeklinde «ve hüve ebun lehüm» kısmını ziyâde ederek, Rasulü Allah'ın zevceleri mü'minlerin anneleri, kendisi de babalarıdır, mâhiyetinde tefsiri bir ziyâdelik yapmıştır (62).

(55) el-Kaaf, 50/19.

(56) ez-Zerkeşi, el-Burhan, 1/335, 336.

(57) en-Necm, 53/13.

(58) et-Taberî, a.g.e., 27/31.

(59) a.g.e., 27/30.

(60) el-Bakara, 2/238.

(61) Bkz. ez-Zerkeşi, el-Burhan, 1/336 vd.

(62) el-Ahzab, 33/6. İbn Mes'ud'un, kıraati için bkz. Ebu Bekr Abdullah b. Ezi Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani, Kitabu'l-Mesahif, Mısır 1936, s. 204.

5. Lafzın iki zıd manaya da kullanılıyor olması sebebiyle ihtilâf : «Velleyli iza 'Asase» (yöneldiği dem geceye yemin olsun ki» (63). Bu âyetteki «'as'ase» zıd manalı kelimelerden olmak üzere hem «ikbal» (yöneline gelmek) hem de «idbar» (dönüp gitmek) mânalarına gelmektedir. Bu sebeple bâzı müfessirler lafzı «ikbal», bâzıları da «idbar» manasıyla tefsir etmişler. Gecenin ikbali, kararına başladığı ilk saatleridir. İdbarı ise zevale yüz tuttuğu, sabaha yöneldiği son saatleridir» (64). Bu âyeti tefsir ederken İbn Abbas, 'AS'ase'ye edbara (zevale yüz tuttuğu, sabaha yöneldiği vakit geceye yemin olsun ki «mânasıyla tefsir ederken başkaları da, ekbele, («kararına başladığı vakit geceye yemin olsun ki,» tarzında zıd mânasıyla tefsir etmişlerdir (65). es-Sarıym, Kuruu' lafızları da aynı şekilde Kur'anda zıd manalarda kullanılan kelimelerden (66) olup her iki manaya da muhtemel oldukları için ihtilafa sebep teşkil etmişlerdir.

6. Umum-husus, 'İtlak - takyid ifadesi bakımından ihtilâf : Meselâ, «sırat-ı müstakiym» in tefsirinde, Ali b. Ebi Tâlib, «Kur'andır, Allah'ın kitabına tâbi olmaktır», derken; Cabir b Abdullah, İbn Mes'ud ve İbn Abbas «İslâmdır»; bunların dışında bâzıları da Hz. Peygamberin takib etiği yoldur demişler ve birbirlerinden farklı tefsirlerde bulunmuşlardır. Ancak ister Kur'an desinler, ister 'İslâm, isterse Hz. Peygamberin yolu... Hepsi de âyette murad olunan mânada müttefikler. Çünkü Kur'an, İslâm ve Hz. Peygamberin yolu birbirinden ayrı şeyler olmayıp aksine, üçü de kast edilen mâna cihetiyle aynıdır. Müfessirlerden her biri sırat-ı mütkakiymın sıfatlarından birine işâret etmiş, umum ve hususuyla bir tahdîd ve tâyinde bulunmamışlardır» (67).

7. Ayetin hakikat ve mecaz ihtimali sebebiyle ihtilâf : Meselâ, «Yedullahi fevka eydihim» (68). Bu âyetin iki şekilde tefsiri yapılmaktadır. Onlardan biri : Medîneliler Akabe biatında Rasulül-lah'la biatlaşırlarken ellerini Hz. Peygamber'in eli üzerine koyarak biatlaşıyorlardı. Bu durumda âyetin zâhiri mânasına göre, «Allah'ın eli onların hepsinin eli üzerindeydi»; burada «el» hakikî mânada tefsir edilmiştir. Diğerisi ise, Allah'ın elinden maksad, onun kudretidir. Buna göre mânâ : «Allah'ın kudreti, Hz. Peygamberle

(63) et-Tekvir, 81/17.

(64) Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, 8/5619.

(65) et-Taberî, et-Tefsir, 30/49, 50.

(66) Bkz. el-Kalem, 68/20; el-Bakara, 2/228.

(67) et-Taberî, et-Tefsir, 1/57, »8; Yıldırım, Hz. Peygamber Kur'an-ı Tefsiri, s. 54.

(68) el-Fetih, 48/10.

biatlaşanların hepsinin kudretinin üstündedir. Dolayısıyla Allah'ın yardımını onların yardımından evlâdır» mânası kast olunmuştur. Burada da aynı lafzın mecâzî manadaki tefsiri yapılmıştır (69).

8. Ayetin mensuh olup olmadığı anlayışından doğan ihtilâf : «Ey iman edenler, Allah'dan hakkiyle sakının ve ancak müslüman olarak ölünüz» (70) âyetindeki HAKKA TÛKATİHİ lafzının, Said b. Cübeyr, Ebu'l-Âliye, Rebi' b. Enes ve Katade gibi tabinin ileri gelen müfessirleri, «bu âyetin tatbikinin mü'minlere ağır gelmesi üzerine Allah Teâla, MESTETA'TÛM (71) âyeti ile hafifletti» sözleriyle âyetin mensuh olduğunu kaydetmişler. İbn Abbas da bu âyet nesholunmadı. Allah yolunda gerektiği şekilde cihad etmeleri, Allah yolunda kınayanların kınamalarına aldırış etmemeleri, kendi nefisleri, babaları ve çocukları ile ilgili de olsa adâleti tatbik ederek ayakta tutmaları mü'minlere emredilmiştir» (72) demıştır.

Sahabe arasındaki dil ve gramer anlayışından doğan ihtilâfları da bu şekilde kısaca belirttikten sonra, bilhassa son misalimize istinâden bir kanaati de burada açıklamak istiyorum. Şöyle ki, nesh konusu İslâm âlimleri arasında oldukça ihtilâflı bir konudur. Bir âyetin diğer bir âyetle neshedildiği, mutlaka nakil yoluyla bilinir. Bunda ictihad geçerli değildir. Nakiller arasında da sahabenin nakli —şâyet sahihse— kendilerinden sonra gelen tabiilerin nakline tercih edilir. Çünkü onların (ashabın) sözü, hükmen mevkuf hadis olarak kabul edilmektedir (73). Sahabe arasında ihtilaf vâki, olup, aralarını cem' etmek de mümkün olmazsa, İbn Abbas (R) ın görüşü —nakli sahih olmak şartıyla— diğer sahabenin görüşüne tercih edilir. Zira O'nunla ilgili Hz. Peygamberin «Allah'ım, O'na Kur'an'ın te'vilini öğret» şeklinde du'ası vardır (74).

III — Sahabenin özelliğinden kaynaklanan ihtilâflar :

Hz. Peygamber hayatta iken, Kur'an'dan mânası açık olmayan âyelerin tefsiri hususunda Sahabe-i Kiram arasında devamlı bir ihtilaf söz konusu değildi. Mânası anlaşılmayan veya kıraatinde ihtilafa düştükleri âyetlerin izahını Rasûlullah'dan soruyorlar, O'ndan aldıkları tatmin edici cevapla ihtilafı sona erdiriyorlar-

(69) et-Taberi, a.g.e., 26/48.

(70) Al-i İmran, 3/102.

(71) et-Teğabun, 24/16.

(72) Bkz. İbn Kesir, Tefsir, 2/72.

(73) Bkz. Yıldırım, a.g.e. s. 72 vd.

(74) Yıldırım, a.g.e. s. 72.

dı. Hz. Peygamberin irtihalinden sonra, fahmi müşkil lafızlardan maksadın ne olduğu konusunda ayetleri, kendi anlayış ve kabiliyetleri ölçüsünde tefsir ediyorlar, bâzen de ihtilafa düşüyorlardı. Bunların sebepleri de şöyle izah edilebilmektedir :

1. Sahabe-i Kiramın kültür ve anlayış seviyelerinin birbirinden farklı oluşundan doğan ihtilaf : Ashabın Arap olması ve Kur'an-ı Kerimin de Arapça olarak inzaline rağmen, hepsinin anlayış ve kültür bakımından aynı olduğunu söylememiz mümkün değildir. Onlardan Hz. Peygamberin duasına mazhar olan ve tercümanu'l-Kur'an ünvanına hak kazanan İbn Abbas gibi pek azı Arap lügat ve edebiyatına vakıf olup, şiirlerden istişhad ederek Kur'anın garip lafızlarına mâna verebiliyorlardı. Diğerleri ise ilmi dirâyetleri pek fazla olmadığı için garip lafızları tefsir etmekten çekiniyorlar, bâzan da yanlış kanaata varabiliyorlardı.

Nakledildiğine göre, Hz. Ömer Kudâme b. Ma'zunu Bahreyn'e vâli olarak tayin etmişti. Caruud, Hz. Ömer'in huzuruna çıkarak, Kudame'nin şarap içip sarhoş olduğunu söyledi. Ömer (R), şâhidin var mı ? dedi. Caruud, evet, Ebu Hureyre de söylediğim şeye şâhidir dedi.

Ömer — Ya Kudâme, sana celde tatbik edeceğim dedi.

Kudâme — Allah'a yemin olsun ki, şayet onların dediği gibi içmiş de olsam, sen bana celde tatbik edemezsin dedi.

Ömer — Niçin ?

Kudâme — Çünkü, Allah Teâla Kur'anda buyuruyor ki, «İman edip de güzel güzel amel ve hareketlerde bulunanlar, haram olan şeylerden sakındıkları, imanlarında sebat ile iyi işlerde devam ettikleri, sonra haram edilen şeylerden daimâ sakınıp haram olduklarına iyice inandıkları ve yine sakınmakta devam ve ısrar ile güzel işlerde meşgul oldukları takdirde, tattıklarından dolayı onlara hiçbir suç yoktur. Allah iyi hareket edenleri sever» (75). Bense iman edip salih amel işleyen, sonra takvaya sarılıp tekrar iman ile sâlih amel işleyen kimselerdenim. Bedir, Uhud, Hendek ve daha birçok muhârebelerde Rasûlüllah'la beraber bulundum. Bunca iyilikten sonra benim tatmış olduğum az şey bana zarar vermez dedi. Bu cevap üzerine Hz. Ömer, «aranızda O'nun bu sözlerini çürütüp reddedecek kimse yok mu ?» dedi.

(75) el-Mâide, 5/93.

Orada bulunan İbn Abbas (R), «Bu âyet, geçmişte (islama girmeden önce) içenlere özür, sonrakilere de hucdet olarak indirilmiştir. Zira Yüce Allah, «Ey imân edenler, içki, kumar, tapınmaya mahsus dikili taşlar ve fal okları şeytanın amelinden birer murdardır. Onlardan kaçının ki, muradınıza eresiniz» (76). âyeti ile bunu kesinlikle haram kılmıştır. Senin sözünün hiç bir değeri yoktur dedi. Hz. Ömer de İbn Abbasi tastik etti (77).

Bu olaydan da anlaşılıyor ki, sahabenin anlayış ve kültür seviyesi, bâzı âyetlerin tefsirinde ihtilafa sebep olmuştur.

2. Ashabın bir kısmı devamlı olarak Rasulullah'ın yanında bulunuyor, nâzil olan âyetleri ânında öğreniyorlardı. Özellikle âyetlerin nüzul sebeplerini müşâhede ederek, indiği şart ve ortamı yakinen tanımış oluyorlardı. Bir kısım sahabe ise günlük işleriyle meşguliyetleri sebebiyle her zaman peygamberin yanında bulunmuyorlardı. Meselâ Hz. Ömer, komşusuyla nöbetleşerek, bir gün O, ertesi gün komşusu Rasulullah'ın yanında bulunuyorlar, o gün gelen âyetlerden birbirlerini haberdar ediyorlardı. Bu imkândan tamamen yoksun olanları da yok değildi. Bu hal, yani Rasulullah'la devamlı beraber olup olmama hali, âyetlerin anlaşılmasına etkili olması sebebiyle tefsirde de ihtilafa medâr oluyordu.

Adamın biri İbn Mes'ud'a gelerek, mescidde birinin Kur'an-ı Kerimi kendi rey-i ile tefsir etmekte olduğunu söyledi «o halde semanın apâşikâr bir duman getireceği günü gözetle» (78) âyet-i celîlesinin tefsirinde, «kıyâmet günü insanları bir duman kaplayacak, nefeslerini sıkıştıracak ve zakkuma yakalanmış gibi bir hal alacak» diyor dedi. İbn Mes'ud, «bir şey bilen konuşsun, bilmeyen de Allah bilir desin. Zira âyet-i celîle Kureyşin Rasulullah'a isyanları sebebiyle, Hz. Peygamberin onlara beddu'â ettiği ve Yusuf (A.S.) zamanındaki kıtlık yılları gibi onlara da kıtlık isâbet ettiği ve kemik kemirecek duruma düştüklerini, onlardan biri, göklere baktığı zaman gök yüzünü dumanlı olarak gördüklerini tasvir eder» dedi (79).

Şatibî'nin el-Muvafakat adlı eserinde nakletmiş olduğu bu hâdise gösteriyor ki, Hz. Peygamberle dâimâ beraber olması sebebiyle

(76) el-Mâide, 5/90.

(77) Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, s. 198.

(78) ed-Duhâ, 44/10.

(79) eş-Şatibî, el-Muvafakat, 3/201.

le İbn Mes'ud (R) âyeti ve kast edilen mânayı daha iyi anlamış, o ahvâle vâkıf olmayarlarsa susmak zorunda kalmışlardır.

3. Kur'an'ın âyetlerinden bir kısmı da Yahudî ve Hıristiyanlar, onların dînen tasvîp edilmeyen âdetleri ve bilhassa Tevrat ve İncili tahrif ederek değiştirdikleri hükümler hakkında nâzil olmuştu. Bu gibi âyetleri ve bunlarla kast olunan mânaları daha iyi anlayabilmek için âyetlerin nüzuluna sebep olanlarla, ilgili olayları ve âdetlerini çok iyi bilmek lâzımdır. Çünkü bu âyetlerde onların yaptıkları işlere işâret ve değiştirdikleri hükümlerine de red vardır. Bunları etraflıca tanımamak âyetten yanlış hüküm çıkartmaya dahi sebep olabilir (80).

Meselâ, İbn Kesir'in tefsirinde, âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak «sahih görüş budur» şeklinde tavsif edip naklettiği rivâyete göre : Hz. Peygamber Mekke'den Medîne'ye hicret ettikten bir müddet sonra bir gün bakar ki, bir yahudiyi merkebe ters olarak bindirmişler, yüzünü siyaha boyamışlar, sokaklarda gezdiriyorlar. Hz. Peygamber o esnada rast gelen bir yahudî bilginine sorar : «Bu yaptığınız şey nedir ? O, bizde zina edenlere bu ceza verilir der. Bu yalan beyan üzerine Rasulü Allah, «Allah aşkına doğru söyle, sizin kitabınızda zina edenlerin cezası bu mudur ? der. Bu sefer yahudî, mâdem ki, Allah aşkına diyerek doğru söylememi istedin, ben de doğruyu söyleyeceğim : Hayır bu değil. Tevratla zina edenlerin cezası recmdir. Ancak bizler daha sonradan eşrafımıza bunu tatbik etmeye başladık. Zina edenler zaif kimselerden olursa, onlara da haddi uygular olduk, dedi. Bu olay üzerine nâzil olan, «...kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse onlar kâfirlerin ta kendileridir» (81) âyetleri yahudilerin iç durumunu ortaya koydu.

Bunun gibi âyetlerin hususî durumunu bilmeyenler ve mânanın umûmî olduğunu düşünen kimselerle bilenler elbette ki farklı tefsir ve hükümlere varacaklardır.

4. Câhiliyye devrindeki cârî âdetleri yakînen bilenlerle bilmeyenlerin ihtilafı : İslâm Dini gelmezden önce Araplar arasında çeşitli âdetler cârî idi. Hz. Muhammed peygamber olarak geldiği zaman, Allah Teâla'dan aldığı vahy-i ilâhî ile bunların çoğunu yasakladı. Meselâ araplar hac ve tavaftan dönerlerken, evlere kapı-

(80) Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, s. 198.

(81) el-Mâide, 5/44.

(82) el-Bakar, 2/189.

larından girmeyip de arkalarından girme âdeti bu nevî yasaklanan âdetlerden birisiydi. Allah Teâla inzal buyurduğu «...İyilik ve taat, evlere arkasından girmeniz değildir. Gerçek iyilik Allah'a muhâlefetten sakınmanızdır. Evlere kapılarından gelin, Allah'dan korkun ki, muradınıza kavuşasınız» (82) âyetiyle bu âdetin mantık dışı olduğunu açıkladı ve yasakladı. Bilhassa câhiliyye devrine âit bu nevî Arap âdetlerini bilmemek, başlangıçta yanlış yorumlara sebep olabileceği gibi ihtilâfın da sebebi olacaktır. Bu nedenle âyetler içerisinde özellikle cahiliyye devri ile ilgili hususları ve onlarla ilgili hükümleri ihtivâ edenlerini ayırt edememek sahabe arasında ihtilâfın kaynağı olmuştur.

NETİCE :

Görülüyor ki Sahabe-i Kiram, Kur'an'ın tefsiri konusunda Allah ve Rasulünden sonra en önemli bir kaynak olarak âyetleri tefsir ederken her âyetin tefsirinde ittifak hâlinde olmayıp bâzan âyetin lâfzında, bâzan kıraatinde, bâzan da mânasında, Hz. Peygamberden işittiklerine göre, ayrı ayrı görüşler serdetmişler, hatta bu konuda birbirleriyle münâkaşalara dahî düşmüşler. Meselâ, Hz. Ömer'le Hz. Hişam b. Hâkim'in Furkan Suresinin tefsirinde durumları bunun tipik örneğidir (83). Nakledildiğine göre, birgün Ömer (R) mescide girer. Hişam b. Hakimi Furkan suresini değişik bir tarzda okuyor olarak görür ve namazı bitirmesini bekler. Sonra da yakasından tutarak doğru Rasulüllah'ın yanına getirir ve «Ya Rasulallah, bunu, Furkan sûresini bize öğrettiğinden başka ka bir şekilde okuyor gördüm ve namazını bitirmesini zor bekledim» der. Hz. Peygamber, «bırak yakasını ya Ömer, der ve bıraktırdıktan sonra, oku ya Hişam, buyurur. Hişam b. Hakim önceki okuduğu şekilde Furkan suresini okur ve bitirdikten sonra Hz. Peygamber, «bu şekilde nâzil oldu» der. Sonra Hz. Ömer'e «sen oku ya Ömer», buyurur ve o da okuduktan sonra, farklı harflerle okumalarına rağmen O'na da «bu şekilde nâzil oldu» dedikten sonra devamla : «Şüphesiz Kur'an yedi harf üzere nâzil olmuştur. Size en kolayı hangisiyse onunla okuyun» buyurdu (83).

Sahabe arasındaki bu ihtilâflar, Rasulullah hayatta iken, çoğu kez konunun açıklanmasına sebep olmuş, neticede hakikat, Nebî'nin ağzından her sahabenin anlayacağı şekilde tebellür et-

(83) en-Nisâburî, Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kümmî, Ğarâibu'l-Kur'an ve Rağâibu'l-Furkan, (Camîu'l-Beyan'ın kenarında), 1/7.

miştir. Hz. Peygamberin vefatından sonra da, âyetlere tek bir yönden bakılmayıp, zâhiri mânanın dışında bâtinî mânalara dalmaya da vesîle olmuştur. Zira Allah'ın kelâmı şumûlü itibariyle insanların kelâmına asla benzemez. «Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, deniz ve yedi deniz de eklenmek sûretiyle mürekkep olsa yine de Allah'ın kelimelerini yazmakla tüketemezler. Şüphesiz Allah yegâne galip, hüküm ve hikmet sahibidir» (84).

Biz bu çalışmamızda sahabenin Kur'an'ın her âyetindeki her ihtilafını söz konusu edecek derecede geniş bir araştırmaya girmedik. Çünkü bu, böyle bir kısa makale ile halledilebilecek dar bir konu değildi. Yaptığımız, Sahabe-i Kiramın Kur'an'ın tefsirinde düştükleri ihtilâfların sebeplerini ana hatlarıyla belirtmekten ibârettir. Üç bölümde incelediğimiz bu ihtilâfların bizce diğer bir sebebi de (Allah kendilerinden razı olsun) Sahabenin, Kur'anın tefsirinde gösterdikleri titizlik ve Allah'ın kelâmı hakkında, «Bu âyete murat edilen mâna budur» diyebilmek için hataya düşmeme gayretlerinin bir neticesidir. Onların bu özelliklerini bildiği için Rasûlüllah (S.A.V.) «Ümmetimin ihtilâfı rahmettir» buyurmuş, birbirlerine muhalefet ederken dahi hakkı temâyüz ettirme gayretlerin övmüştür. İslâm güneşini bizlere yansıtan huzmeler olarak ihtilâflarından dolayı sahabeyi hatalı kabul etmek veya böyle bir düşünceye cesâret edebilmek kanaatimizce akıl için zarardır. Allah hepsinden razı olsun, adlarına isnadda bulunup hata etmişsek bizleri affeylesin. Şüphe yok ki tevfik Allah'tandır.